

הקבלה בגליציה, מקורותיה ומאפייניה

רועי גולדשמידט

בראשית דברי אבקש להודות שוב על התמיכה במהלך שנת 2019, ועל הזכות לקדם את המחקר כפי שיפורט להלן. בנוסף, חשוב לי להודות לאוניברסיטת חיפה ולמכון הרצל שבמסגרתו מתקיים הפרוייקט, על מגוון השירותים שמציעה לי האוניברסיטה לצורך קידום המחקר שלי, מלבד השיוך האקדמי המכובד כפוסט-דוקטורנט של האוניברסיטה.

בשנת הלימודים תשע"ט, 2019, התקבלו לפרסום 2 מאמרים שלי, והוגשו לשיפוט עוד 3. בנוסף, כתב היד של עיבוד עבודת הדוקטור שלי לספר, שהוגשה לשיפוט בתחילת שנת 2019 התקבל לפרסום בהוצאת מאגנס, ירושלים. להלן אפרט את הפעילות האקדמית שלי במהלך שנת 2019, ולאחריה את התכנית המוצעת שלי להמשך המחקר בשנת 2020. ההישגים אלו לא היו מתקבלים אלמלא התמיכה הנדיבה הזו, ואקווה להמשך תמיכת הקרן במחקרי כפי שהוא מוצע כאן גם בשנה הבאה.

סיכום הפעילות המחקרית שנת 2019

בהצעת המחקר שלי הצגתי שני נושאים עיקריים בהם אתמקד בשנת העבודה הראשונה של המחקר:

- א. מקומה של מה שמכונה "הקבלה הביזנטית" בקרב מקובלים במזרח אירופה. הצעתי לבחון את הקשרים התרבותיים - מעבר של ספרים, ידע והשפעה הגותית של היצירה הספרותית-קבלית במרחב הביזנטי ואיטליה בכלל על מקובלים במזרח אירופה, ובפרט על אלו שפעלו בגליציה.
- ב. הצעתי לתאר את האופן שבו רעיונות הללו מעובדים בידי מקובלים בגליציה, וכיצד מקובלים אלו מבטאים אותם ומטעינים אותם במשמעויות חדשות המייחדות את המרחב הגאו-תרבותי של יהדות גליציה.

להלן אתאר כיצד שני נושאים הללו באו לידי ביטוי במחקרי במהלך 9 החודשים האחרונים, את הפירות שמחקר זה כבר נשא, ואת פירותיו שבשלבי הבשלה מתקדמים.

בעבודתי על הנושא הראשון שבהצעת המחקר, בחרתי לעסוק בספר רב השפעה אך זנוח מאוד במחקר הנקרא "ספר התמונה", שידוע לנו החל מסוף המאה הי"ד בביזנטיון. זאת בעקבות הרעיונות הייחודיים שבספר הבאים לידי ביטוי באופן נרחב מאוד בכתביהם של מקובלים בגליציה בפרט ובמזרח אירופה בכלל:

1. אספתי מגוון של מקורות ואזכורים ישירים של ספר התמונה המצויים ביצירת מקובלים בגליציה החל מן המאה הט"ז ועד המאה הי"ט, ומגוון של ניסוחים עצמיים בכתביהם, שעל פי תכנם הם ישמשו לי כעדות נוספת להישענותם על ספר התמונה ולהשפעתו הרעיונית העמוקה של הספר על הגותם של מקובלים וחסידים בגליציה.
2. כמות החומר שנאספה עובדה באופן ראשוני לשני מאמרים שונים, אך את העיבוד הסופי של התכנים העדפתי לדחות, לאחר התייעצות עם כמה חוקרים, עד לאחר איסוף ופרסום של המידע

הביבליוגרפי על תפוצתו של ספר זה בכתבי יד במזרח אירופה, ותיאור של מידע ביבליוגרפי בסיסי על ספר התמונה שעדיין חסר במחקר.

3. מאמר מפורט שכותרתו "מביזנטיון למזרח אירופה: עיון בענפי הנוסח של ספר התמונה וגלגולי העתקות כתב היד והדפוס", הוגש לשיפוט בחודש ספטמבר למערכת אחד מכתבי העת המובילים בארץ. מאמר זה מתאר את כלל כתבי היד של ספר התמונה וכולל ניתוח ענפי הנוסח השונים של הספר ותיאור ההדפסות שלו (שתי מהדורות מתוך שלוש הן מגליציה - קרקוב, קורץ ולבוב) שעדיין מעולם לא זכו לתיאור של ממש במחקר. השתמשתי במתודות מתחום המחקר ההיסטורי של הספר המדגישות את חשיבות המידע הסטטיסטי של תפוצת כתבי היד על פי מקום וזמן העתקתם.¹ בתוך כך בדקתי למעלה מ-100 כתבי יד שונים, וערכתי ניתוח שיטתי של 78 כתבי היד של ספר התמונה. ניתוח זה ממחיש את תנועתו של ענף נוסח מסוים של הספר מביזנטיון ואיטליה למזרח אירופה במפנה המאות הט"ז-י"ז, במקביל להיעלמותו של ספר התמונה ורעיונותיו הייחודיים ממרחבים אחרים בהם היה נפוץ מאוד. במחקרי העליתי מספר השערות היסטוריות לתנועה זו. אחד ההסברים לתופעה נעוץ לדעתי במאפיינים הייחודיים של בית המדרש במזרח אירופה, וכהרחבה לדברים שהבאתי במאמרי בנושא זה שיתואר להלן בסעיפים 9-10.

4. כחלק ממחקר זה, במהלך השבועיים האחרונים של חודש מאי (20.05-02.06) ביקרתי בשלוש ספריות בסנט פטרסבורג. (שני האוספים של הספרייה הלאומית, והספרייה של האקדמיה הלאומית לכתבי יד מזרחיים) בחיפושים אחר מספר כתבי יד ודפוסים נדירים השייכים לספר התמונה, ולמספר ספרים נוספים אשר קיומם ידוע לנו אך לא קיימים בספריות אחרות. חיפוש נוסף ביצעתי באמצעות קולגה בוורשה שבדקה עבורי באוסף זלוצקי שבספרייה הלאומית של פולין שעדיין לא עבר לקטלוג דיגיטלי.

5. ב 29-31 למאי השתתפתי בכנס שהתקיים באוניברסיטת סנט פטרסבורג. כותרת ההרצאה שלי "Two Historical Conceptions in Kabbalah: Between Safed and Byzantine Kabbalah". ההרצאה עסקה ברעיונות המרכזיים של הקבלה הביזנטית - בדגש על 'תורת השמיטות', בהתנגדות העזה לרעיונות אלו בקרב מקובלי צפת, ובהתקבלותם של רעיונות אלו במזרח אירופה אצל מקובלים מגליציה, חרף הביטויים הקשים של מקובלים צפתיים רבי השפעה. אלו מלמדים כמובן גם על חופש המחשבת והעצמאי המאפיין את היצירה הקבלית במרחב זה.

6. הרצאה זו עברה עיבוד והתקבלה לפרסום בכתב העת *Judaica Petropolitana*, ותרגום של מאמר זה לאנגלית נשלח לשיפוט גם בכתב עת מוביל אחר בחו"ל.

7. מאמר נוסף המוגש בימים אלו לשיפוט מתאר את מעמדו המיוחד של הגוי אצל מקובלים בגליציה, יחס השונה באופן מהותי מן היחס העולה מספר הזוהר ומספרות הקבלה הצפתית - כתבי ר' משה קורדובירו וכתבי האר"י. בעקבות הממצאים שהעליתי ביחס לספר התמונה ולמקובלים איטלקים ורומניוטיים שהלכו בעקבותיו, ולתפוצתה של מסורת זו באופן מיוחד במזרח אירופה, הראיתי כיצד מתעצבת דמותו של הגוי, באופן חיובי דווקא, בעקבות ספר

¹ במדעי היהדות תחום זה עדיין איננו מפותח דיו, אף שכבר נעשו מספר התחלות חשובות בהקשר הזה, וביניהן עבודותיו של מורי פרופ' זאב גריס. סקירה מחקרית ומתודולוגית בהקשר הזה מופיעה אצל Robert Darnton, 'History of Reading', *New Perspectives on Historical Writing*, Peter Burke (ed.), Cambridge 1991, pp. 140-146

התמונה וממשיכיו, בניגוד למסורת הזוהרית והצפתית אשר צובעת את האחר הלא יהודי בצבעים דמוניים.

8. עד סוף שנת 2019 בכוונתי לסיים את שני המאמרים שתארתי לעיל בסעיף הראשון, העוסקים בביטויים הרעיוניים של ספר התמונה בהגות הקבלית בגליציה, אצל מקובלים החל מן המאה הט"ז, ובבתי המדרש של החסידים (בפרט אצל ר' ישראל מקוז'ניץ ור' פנחס הלוי הורביץ, בעל ההפלאה. שניהם מגליציה).

הנושא השני שהוצג בהצעת המחקר התמקד בעיבודם של רעיונות קבליים אצל מקובלים בגליציה בפרט ובמזרח אירופה בכלל. בהקשר הזה הרצתי בכנס ופרסמתי מאמר אחד, כפי שיתואר להן:

9. ביום 14.03 השתתפתי בכנס של פרוייקט גליציה של אוניברסיטת חיפה בספרייה הלאומית, שם נשאתי הרצאה שכותרתה "הקבלה בגליציה - שבירת המוסכמות". הרצאה זו עסקה בצורת החשיבה הייחודית למקובלים בגליציה, תוך שימת דגש על ר' צבי הירש מזידיטשוב ועל האופן שבו הוא משלב בלימוד הקבלה שלו מתודות מתחומים אחרים, כמו למשל הפלפול התלמודי. שילובה של מתודת לימוד תלמודית בלימוד הקבלה משתלבת היטב עם מקומו המרכזי של לימוד הפלפול במערכת החינוך בגליציה, וחושפת כיצד סגנון החשיבה זה מושרש ומאפיין את ההגות היהודית בגליציה במגוון תחומים. הראיתי כיצד סגנון לימוד זה, המעודד חשיבה יצירתית וארגון חדשני של רעיונות ומקורות, בא לידי ביטוי גם בתחום לימוד הקבלה. זאת בניגוד לגישה המקובלת במחקר שהציגה את המקובלים במזרח אירופה ככלל ואת היצירה הקבלית שם כמנוונת, מבולבלת וחסרת שיטתיות.

10. ההרצאה הנ"ל עובדה לכדי מאמר שהוגש לכתב העת "קבלה" במהלך חודש אפריל. כותרתו של המאמר "נפלאות ראינו בזהר בפלפול וסברא: מתודות לימוד וצורות חשיבה בקבלה במזרח אירופה" המאמר התקבל לפרסום ועתיד לראות אור בקובץ "קבלה" הבא, הנמצא בדפוס ועומד להופיע באחד מן השבועות הקרובים.

11. בתקופה זו עמדתי בקשר עם חוקרים רבים ובהקשרים שונים של המחקר שתואר לעיל. ביניהם: ד"ר סיריל אסלנוב (Aix-Marseille Université), ד"ר אלדינה קינטנה-רודריגו (החוג ללימודים ספרדיים ולטינו-אמריקניים באוניברסיטה העברית בירושלים), פרופ' שאול שטמפפר, פרופ' דניאל אברמס (אוניברסיטת בר אילן), ד"ר נעמה בן שחר (האוניברסיטה הפתוחה), ד"ר מז'נה סוגירו (וורשה) ועוד. כמו כן, העברתי מספר הרצאות לקהל הרחב במסגרת 'מרכז יעקב הרצוג ללימודי היהדות' בעין צורים, אשר עסקו במאפייניה של הקבלה בגליציה ובחסידות בגליציה.

תכנית המחקר לשנת 2020

א.

כאמור, בכוונתי עד סוף שנת 2019 לפרסם את שני המאמרים האחרונים ברצף המאמרים העוסקים בקבלה הביזנטית והשפעתה בגליציה: האחד מתאר את תפוצתו הרחבה של ספר התמונה ואת מעמדו בקרב מקובלים במזרח אירופה, החל מראשית המאה הי"ז, והשני עוסק באופן שבו לימד המגיד ר' דב בער ממעזריץ' לתלמידיו את ספר התמונה, כפי שהם סיכמו במחברותיהם וכפי שעולה מן הכתבים שלהם (ר' ישראל מקוז'ניץ ור' פנחס

הלוי הורביץ, שניהם מגליציה). מאמר נוסף בהקשר הזה יעסוק בספרו של ר' משה בן יעקב 'הגולה' - 'שושן סודות' שאף הוא הלך בדרכו של ספר התמונה, ויהווה את החוליה האחרונה בהקשר הזה.

את סדרת המאמרים הללו אני מתכוון לערוך כספר ולהגישו לשיפוט עד סוף שנת 2020.

ב.

נושא נוסף שאני מתכוון לעסוק בו במהלך שנת 2020, הוא השימוש בספרות הקבלה כחלק מעיצוב דמותם של חסידים בגליציה מאמצע המאה הי"ט ואילך. בתקופה זו יש ללימוד הקבלה ואימוץ נרחב של הנהגות קבליות תפקיד מרכזי בעיצוב הזהות היהודית-חסידית, האנטי-משכילית בגליציה. כידוע, חצרות החסידים בגליציה שונות זו מזו באופיין החברתי והנהגתי, ביחסן למודרנה ולהשכלה, וקיימים הבדלים עמוקים בין חצרות רוז'ין-סדיגורה וענפיהם, חסידויות דינוב, קומרנו וזידיטשוב, ענפיה הגליצאיים של חסידות צ'רנוביל וחסידויות צאנז ובעלז. באופן מפתיע מעט, ספרות הקבלה הנלמדת בכל אחת מן החצרות הללו היא שונה, וגם האופן שבו רעיונות קבליים מעובדים לכדי הנהגות מעשיות הוא שונה. בנושא זה עסקה רעיה הרן בדיון שלה בלימוד הקבלה בחסידות זידיטשוב-קומרנו, ועסק בכך גדי שגיב בדיונו על חסידות צ'רנוביל. נושא זה גם נידון בקצרה גם אצל מנדל פייקאז' ובשולי מחקריהם של דוד אסף, בני בראון, איריס בראון, יונתן מאיר ועוד. המחקר שלי יבחן את ספרות הקבלה המשמשת בכל אחת מן החצרות הללו ויאפיין אותו, תוך בבחינת השימוש במונחים קבליים בהגדרת דמותו של ה'אחר' בספרות הדרשות, בדברי מוסר ובעיצוב הנהגות המייחדות מספר חצרות של חסידים בגליציה.

ג.

בנוסף לכל אלו, תמשך עבודת תשתית של איסוף חומר ביבליוגרפי על אודות תפוצת הקבלה במזרח אירופה בכלל, תוך התמקדות בעיקר במרחב הגיאוגרפי של גליציה. בעקבות חומר ביבליוגרפי שאספתי במהלך השנה החולפת, בכוונתי לפרסם מאמר על הספר 'זיז שדי' מאת ר' יהודה ליב בן אהרן, תלמידו של ר' נתן נטע שפירא מקרקוב, מחבר הספר הנודע 'מגלה עמוקות', שהודפס בלובלין בשנת 1634. ספר זה תואר בטעות בידי גרשום שלום כ'ספר הקבלה הלוריאני המקורי הראשון בפולין' באחת מהערות השולים של מחקריו, ואני אבקש לעמוד על מאפייניו של הספר והעולה ממנו על לימוד הקבלה בגליציה בתקופה זו.

בנוסף, בראשית חודש ינואר 2020, הוזמנתי להרצות בכנס בינלאומי שכותרתו '200 שנה למותו של הגאון ר' אליהו מווילנה (הגר"א)', הרצאה שתעסוק בזיקות הרעיוניות שבין מקובלים וחסידים בגליציה לבין הגאון מווילנה.